

Rozprawy i Materiały
Ośrodka Badań Naukowych
im. Wojciecha Kętrzyńskiego
w Olsztynie
nr 236

POGRANICZA

Edycja wspólna
Towarzystwa Naukowego i Ośrodka Badań Naukowych
im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie

POGRANICZA

przeźren kulturalna

Olsztyn 2007

początków narodu polskiego z tradycji biblijnej, jaki przeprowadził prymas Władysław Lubieński. Jednak najczęściej geografia święta albo kościelna sprowadzała się do przedstawienia struktur Kościoła w danym państwie.

Wreszcie, w niektórych dziełach geograficznych można odnaleźć wiadomości dotyczące zasięgu języków i granic podziałów etnicznych. Informacje na ten temat łączono także z opisami o charakterze historycznym bądź zamieszczano we fragmentach, w których prezentowano dany kraj. Wyrwicz i Siarczyński poświęcali językom obszernie partie w swoich podręcznikach, jednak rzadko łączyli je z kategoriami przestrzennymi. Wyrwicz, charakteryzując języki świata tylko w przypadku Tartarii pisze o rozciąganiu się języka tatarskiego na całym jej obszarze²¹.

Podsumowując, należy stwierdzić, że informacje dotyczące granic, zawarte w osiemnastowiecznych podręcznikach i kompendiach geograficznych, są ważnym śladem ówczesnych prób porządkowania obrazu świata. Łączą się z różnorodną tematyką i stanowią ważny element stosowanego w tym czasie aparatu pojęciowego. Należy również pamiętać, że kształtowane były pod wpływem wzorów czerpanych z dorobku kultury i nauki europejskiej oraz funkcjonujących w niej wyobrażeń.

²¹ K. Wyrwicz, op. cit., s. 44.

Przestrzeń liturgiczna w kaplicach krzyżackich domów zakonnych w Prusach – zarys problematyki

Z założenia każdy krzyżacki dom zakonny pełnił przede wszystkim funkcje klasztorne. Choć w historiografii dominuje akcentowanie cech warownych tych miejsc, to jednak nie ma wątpliwości, że krzyżacki zamek tworzył wybraną przestrzeń, która miała ułatwić zakonnikom, zarówno kapłanom, jak i braciom rycerzom, spełnianie obowiązków zakonnych oraz służyć organizacji życia wspólnotowego. W konsekwencji krzyżacki dom zakonny miał pomóc każdemu z jego mieszkańców w osiągnięciu zbawienia.

Krzyżacki dom zakonny stanowił miejsce wybrane. Wyjątkowość tworzonej przez niego przestrzeni wynikała z odniesienia do Boga. W związku z tym możemy mówić o przestrzeni sakralnej krzyżackiego zamku, czyli o przestrzeni wydzielonej ze świata. Święty środek tej przestrzeni stanowiła kaplica.

W podjętym zagadnieniu chcemy przyjrzeć się bliżej kaplicom krzyżackich domów zakonnych w Prusach i zauważyć, co wypełniało ich przestrzeń.

Zacznijmy od stwierdzenia fundamentalnego: to w kaplicy koncentrowało się życie liturgiczne całego konwentu. To tutaj, wedle reguły, zakonnicy mieli przebywać kilka razy w ciągu dnia i nocy, aby dopełnić obowiązku służby Bożej, czyli tzw. liturgii godzin. Centrum całej liturgii stanowiła Msza św., szczególnie poranna msza konwentualna.

W artykule chcemy szczegółowo przyjrzeć się przedmiotom, które znajdowały się w kaplicach krzyżackich. Ich obecność służyła liturgii, w związku z tym to one tworzyły przestrzeń liturgiczną każdej kaplicy¹.

¹ Jak do tej pory najpełniejszą charakterystykę tego zagadnienia na przykładzie kaplicy Najświętszej Maryi Panny w zamku malborskim przedstawił: M. Woźniak, *Przestrzeń liturgiczna i wyposażenie kościoła Najświętszej Marii Panny na zamku w Malborku – nowe ustalenia*, w: *Zamek Wysoki w Malborku. Interdyscyplinarne badania skrzydła północnego*, red. M. Poksińska, Malbork–Toruń 2006, s. 77–93.

Wyposażenie kaplic poznajemy, w znacznym stopniu, dzięki zachowanym inwentarzom domów zakonnych. Znamy je od końca XIV w. Te, które wymieniają wyposażenie kaplic pochodzą zasadniczo z pierwszej połowy XV w. W pojedynczych przypadkach informacje o kaplicach przekazują nam także inwentarze z początku XVI w. Analizowane inwentarze zostały wydane w następujących wydawnictwach źródłowych: *Das grosse Ämterbuch des Deutschen Ordens*, *Das Marienburger Ämterbuch* oraz *Das grosse Zinsbuch des Deutschen Ritterordens*².

I

Osią niniejszych rozważań będzie wyposażenie, które znajduje się w kaplicy na zamku w Elblągu. Zachował się szczegółowy inwentarz całego zamku, w tym kaplicy z 1440 r.³

Najważniejszym elementem wyposażenia każdego obiektu sakralnego jest ołtarz. Jest on symbolem samego Chrystusa oraz uprzywilejowanym miejscem, na którym dokonują się zbawcze tajemnice⁴. W kaplicy elbląskiej znajdował się ołtarz główny oraz cztery ołtarze boczne. Informacje o nich spotykamy w miejscu, w którym inwentarz wymieniał bieliznę ołtarzową: *6 cleydung czum hogen altare totum duplex, semiduplex, 9 lectionum, feriale, item 4 cleydung czu unser frauwen altare, item 3 Katherine, item 3 georgii, item 1 Johannis*⁵. Nie znamy wezwania ołtarza głównego, boczne poświęcone były: Najświętszej Maryi Pannie, św. Katarzynie, św. Jerzemu oraz św. Janowi (lub św. Janom?). Są to święci najbardziej popularni w środowisku zakonu krzyżackiego⁶.

Z przytoczonego źródła wnioskujemy, że wygląd ołtarzy podlegał zmianie. W elbląskim inwentarzu mówi się o bieliznie ołtarzowej, przypisanej do poszczególnych kategorii świąt: *totum duplex, semiduplex,*

² *Das grosse Ämterbuch des Deutschen Ordens* (dalej: GAB), hrsg. v. W. Ziesemer, Danzig 1916; *Das Marienburger Ämterbuch* (dalej: MA), hrsg. v. W. Ziesemer, Danzig 1916; *Das grosse Zinsbuch des Deutschen Ritterordens* (dalej: GZB), hrsg. v. P.G. Thielen, Marburg 1958.

³ GAB, s. 92–94.

⁴ Zob. J. Hani, *Symbolika świątyni chrześcijańskiej*, Kraków 1994, s. 107–127; R. Walczak, *Symbolika i wystrój świątyni chrześcijańskiej*, Poznań 2005, s. 50–56.

⁵ GAB, s. 94.

⁶ Charakterystykę kultu świętych zob. W. Rozynekowski, *Omnes Sancti et Sanctae Dei. Studium nad kultem świętych w diecezjach pruskich państwa zakonu krzyżackiego*, Malbork 2006.

9 lectionum oraz do sprawowania liturgii w zwykły dzień *feriale*. Przypomnijmy, że w najstarszych kalendarzach krzyżackich hierarchię świąt określano następującymi terminami: *festā simplicia, semiduplicia* oraz *duplicia*. W późniejszych stopniowano święta kolejno (od najwyższych): *totum duplex, duplex, semiduplex, novem lectionum, trium lectionum* oraz *commemoratio (memoria)*⁷. Tę właśnie gradację spotykamy w omawianym inwentarzu. Bielizna ołtarzowa przeznaczona była do różnych kategorii wspomnień liturgicznych, dlatego też zapewne różniła się kolorami oraz znajdującymi się na nich ozdobami.

Elementami wymiennymi przy ołtarzach, zmienianymi w zależności od rangi wspomnienia liturgicznego, były antependia, czyli zasłony okrywające z przodu dolną część ołtarza. Bardzo często były one barwione i ozdabiane, a ich wymiana uzależniona była od charakteru święta czy okresu roku liturgicznego⁸. W inwentarzu elbląskim nie wymienia się antependiów, możemy jednak założyć, że znajdowały się one także i tu. W zachowanych inwentarzach z innych domów zakonnych wymienia się bardzo często ten element wyposażenia ołtarzy. Na przykład w kaplicy w Tapiawie, w 1422 r. spotykamy: *3 antependia czu totum duplex, 3 antependia czu duplex, 3 antependia feriale*⁹, natomiast w Królewcu w 1431 r.: *3 antependia totum duplex, 1 duplex, 1 semiduplex*¹⁰.

W każdym z krzyżackich domów zakonnych musiały znajdować się świeczniki (lichtarze). Ich obecność była niezmiernie istotna dla życia codziennego zakonników, w tym i do sprawowania liturgii. Podczas celebracji stawiano je przed ołtarzem. W Elblągu spotykamy ich znaczną liczbę, inwentarz wymienia bowiem: *27 czenen lewchter gros und cleyen, 2 grosse messinges lewchter*¹¹. Jak widać, świeczniki różniły się wielkością oraz rodzajem materiału, z którego zostały wykonane. Wydaje się, że te większe były używane podczas świąt o wyższej randze liturgicznej. Potwierdza to m.in. opis świeczników znajdujących się na zamku w Malborku. W inwentarzu z 1437 r. wymieniono: *sechs grosse leuchter totum duplex, vier leuchter czu den vigilien*¹².

⁷ H. Grotefend, *Zeitrechnung des Deutschen Mittelalters und der Neuzeit*, Bd. 2, Abteilung 2, Ordenskalender. Heiligenverzeichnis. Nachträge zum Glossar, Hanower und Leipzig 1898, s. 30; H. Piwoński, *Kult świętych w zabytkach liturgicznych Krzyżaków w Polsce*, Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne, 1983, t. 47, s. 318.

⁸ *Leksykon liturgii*, oprac. B. Nadolski, Poznań 2006, s. 102–103.

⁹ GAB, s. 19.

¹⁰ Ibidem, s. 28.

¹¹ Ibidem, s. 94.

¹² MAB, s. 129.

Możemy założyć, że w ołtarzach poświęconych konkretnym świętym znajdowały się jakieś ich przedstawienia. W przypadku kaplicy w Elblągu posiadamy informacje tylko o jednym wyobrażeniu. W jednym z ołtarzy znajdował się wizerunek (zapewne figura) Matki Bożej z Dzieciątkiem Jezus. W inwentarzu spotykamy bowiem taki zapis: *1 silberyn krone uff unser frauwen bilde, item 1 silberyn croneleyn dem kinde Jehsu*. Wizerunek mógł się znajdować w ołtarzu poświęconym Najświętszej Maryi Pannie. Wymienione korony sugerują, że przedstawienie to otaczane było szczególnym kultem. Wyobrażenia maryjne często są spotykane w kaplicach krzyżackich domów zakonnych. Potwierdzają one maryjność omawianej wspólnoty zakonnej¹³.

Przed ołtarzami rozłożone były dywany. W inwentarzu elbląskim wymienia się: *4 teppte*¹⁴. Na podstawie informacji z innych inwentarzy wiemy, że dywany były zróżnicowane pod względem wielkości oraz miały przeznaczenia. O dywanach na święta najwyższego rytu (*totum duplex*) przeznaczonymi przed ołtarz główny w kaplicy w Gdańsku wspomina inwentarz z 1418 r.: *item 3 totum duplex teppte vor den hoen alter*¹⁵. W inwentarzu kaplicy zamkowej w Kowalewie z 1416 r. wymienia się: *3 tepte gros und cleine*¹⁶. Należy domniemywać, że elbląskie dywany różniły się także wielkością i okazałością oraz że prawdopodobnie były przeznaczone na określone wspomnienia liturgiczne. Rozkładano je zapewne przed wybranymi ołtarzami.

W elbląskiej kaplicy znajdowały się także miejsca do siedzenia dla zakonników – były to ławki (*stalle*). O ich istnieniu w kaplicach krzyżackich dowiadujemy się dzięki informacji zawartej w inwentarzach, w których wymienia się nakrycia na ławki, w źródłach nazywane: *banklaken*¹⁷. W inwentarzu elbląskim wymienia się trzy nakrycia na ławki: *3 bancklaken*¹⁸. Być może wymieniona tu liczba wskazuje na liczbę ławek chórowych.

Omawiane przedmioty stanowiły grupę najważniejszych, stałych elementów wyposażenia kaplicy elbląskiej. Należy przypuszczać, że w analizowanym inwentarzu, z przyczyn nam nieznanych, nie wymieniono wszystkich przedmiotów. Z inwentarzy innych kaplic wiemy, że w miej-

¹³ Szerzej o tym zagadnieniu zob. W. Rozynekowski, *Kult Najświętszej Maryi Panny w kaplicach krzyżackich domów zakonnych w Prusach w świetle inwentarzy* [w druku].

¹⁴ GAB, s. 94.

¹⁵ Ibidem, s. 695.

¹⁶ Ibidem, s. 416.

¹⁷ Ibidem, s. 834.

¹⁸ Ibidem, s. 94.

scach tych powinny się znajdować np. pulpity. Były one przecież niezbędne podczas czytań mszalnych czy prowadzenia liturgii godzin. Informacje o nich pochodzą z wielu domów zakonnych, np. z: Bałd, Golumbia, Kowalewa, Ostródy, Papowa, Radzyna Chelmińskiego, Świecia oraz Torunia¹⁹. Bez wątpienia, pulpit musiał znajdować się także w Elblągu, jednym z najważniejszych domów zakonnych w Prusach.

II

Zwróćmy także uwagę na inne, często drobniejsze przedmioty, które znajdowały się w kaplicach. Najczęściej nie były one tam na stałe, ale pojawiały się ze względu na celebrowaną liturgię, przede wszystkim podczas Mszy św.

Na osobną uwagę zasługują przechowywane w kaplicach relikwie oraz relikwiarze. Kaplice krzyżackie gromadziły ich sporo, jednak w większości niewiele o nich wiemy²⁰. W Elblągu znajdowały się relikwie Drzewa Krzyża Świętego: *in der cleynen tumben das heilige cruce*²¹. Poza tym w inwentarzu odnotowano sporą grupę anonimowych relikwii, które umieszczone były na specjalnych tablicach: *3 silberne toffeln gros und cleyn mit heiligthum; 1 holczin tofelchen mit heiligethum*²². Być może w kaplicy znajdowały się także relikwie św. Małgorzaty, inwentarz wymienia bowiem: *Sente Margarethen hobt*²³. Jest to relikwiarz w kształcie hermy.

Nie można wykluczyć, że relikwie znajdowały się także w odnotowanych w inwentarzu elbląskim pektorałach: *4 silberyne pectoralia*²⁴. Pektorał to krzyż noszony na piersiach przez biskupów, często ozdabiany drogimi kamieniami, w którym umieszczano relikwie. Z praktyką taką spotykamy się w Kościele od V w. Od XII w. upowszechnił się zwyczaj noszenia pektorału podczas Mszy św. na albie. Pierwotnie miały one różne kształty, zawsze jednak znajdowały się w nich relikwie; były to więc niewielkie relikwiarzyki²⁵. Pektorały, z zaznaczeniem do jakiej rangi święt

¹⁹ Ibidem, s. 939.

²⁰ W. Rozynekowski, *Omnes Sancti*, s. 210–228.

²¹ GAB, s. 92.

²² Ibidem, s. 93.

²³ Ibidem.

²⁴ Ibidem.

²⁵ T. Sinka, *Zarys liturgiki*, Gościkowo–Paradyż 1988, s. 108; B. Nadolski, *Liturgika*, t. 1, *Liturgika fundamentalna*, Poznań 1989, s. 142; *Leksykon liturgii*, s. 1163.

były przeznaczone, spotykamy w innych kaplicach. Na przykład w inwentarzu kaplicy w Królewcu z 1434 r. wymienia się: *2 silbrin pectorale totum duplex silberin, 3 pectoralia duplex silbrin*²⁶.

Zastanawiające jest, kto w konwencie krzyżackim mógł nosić pektorały. Wydaje się, że nie czekano na ich użycie wyłącznie do wizyty biskupów. Nie można wykluczyć, że zamek elbląski odwiedzali biskupi i być może celebrowali w jego kaplicy liturgię. Wydaje się jednak zasadne przypuszczenie, że pektorały były używane przez duchownych konwentu elbląskiego.

W inwentarzu elbląskim wymienia także sporą grupę naczyń liturgicznych. Odnotujmy te najważniejsze. Na przykład są tu dwie puszkki do przechowywania Najświętszego Sakramentu: *1 silberyn buchse czum sacramento, 1 cleyne buchse dorinne von silber*²⁷. Przechowywanie Najświętszego Sakramentu poza Mszą św. było związane z rozwojem jego kultu. W kaplicy elbląskiej nie było zapewne w tym czasie tabernakulum umieszczonego w ołtarzu głównym. Puszki z Komunią św. przechowywano bądź we wnęce w ścianie kaplicy, bądź w zakrystii.

W kaplicy zamku elbląskiego spotykamy aż dziesięć kielichów: *10 kelche*²⁸. Mogą one wskazywać na to, że w tym domu zakonnym na stałe było kilku księży. Na większą liczbę księży w konwencie mogą wskazywać także: liczba ołtarzy – 4 oraz liczba mszałów – 8²⁹. Trudno jednoznacznie wyrokować, ilu duchownych mogło zamieszkiwać dom zakonny, być może ich liczba wahała się między 6 a 8.

W inwentarzu z 1440 r. wymienia się także trybularz (kadzielnicę): *1 silbern rouchfa*³⁰; cztery pary srebrnych ampułek: *4 par silberyn ampullen*³¹ oraz prawdopodobnie naczynie służące podczas udzielania sakramentu namaszczenia chorych (zapewne przeznaczone do świętych olejów): *1 silberyn unccionale*³².

Omawiany inwentarz charakteryzuje wysoki stopień szczegółowości – wymienia się także np. elementy bielizny kielichowej. Mamy tu na myśli palki, czyli kwadratowe kawałki materiału, które służyły do przykrywania kielicha i pateny podczas sprawowania Eucharystii. Już w średniowieczu spotykamy je w różnych kolorach, odpowiadających kolorom

²⁶ GAB, s. 31, 932.

²⁷ GAB, s. 92–93. W pierwszym przypadku chodzi prawdopodobnie o cyborium, czyli o kielich do przechowywania Najświętszego Sakramentu; zob. *Leksykon liturgii*, s. 641.

²⁸ GAB, s. 93.

²⁹ Ibidem.

³⁰ Ibidem.

³¹ Ibidem.

³² Ibidem; zob. *Leksykon liturgii*, s. 1006.

szat liturgicznych³³. Jedna palka została odnotowana w kaplicy dla chorych w domu zakonnym w Elblągu: *1 palle totum duplex*³⁴.

Na uwagę zasługują także monstrancje. W inwentarzu elbląskim wymienia się cztery srebrne monstrancje: duże i małe – *4 silberyn monstrancen gros und cleyne*³⁵. Ich obecność świadczy o adaptacji w środowisku krzyżackim dynamicznie rozwijającego się od XIV w. kultu Bożego Ciała. Mamy tu przede wszystkim na myśli uroczyste wystawienia Najświętszego Sakramentu. Być może mniejsze monstrancje służyły także do wystawiania relikwii.

W inwentarzu wymienia się aż osiem krzyży: *4 silberyn cruce gros und cleyne, czum eyne ist eyne holczin fus* oraz *4 kinderkruce*³⁶. Większe krzyże mogły być używane podczas procesji. Zastanawiająca może być obecność czterech krzyży dziecięcych. Może były to jakieś wota, związane z obecnością na zamku relikwii Drzewa Krzyża Świętego. Mogły być pozostawione przez przybywających do Elbląga pątników. Nie musieli oni docierać do samej kaplicy, relikwie były na pewno uroczysto wystawiane na zewnątrz.

Na zakończenie należy wymienić jeszcze jedną, bardzo liczną grupę przedmiotów, które związane były z kaplicami, mianowicie są to szaty liturgiczne (paramenta). Ich obecność wynikała z faktu sprawowania w konwentach krzyżackich regularnej liturgii. Były one związane bezpośrednio z obecnością duchownych, czyli tych, którzy przewodzili liturgii, oraz posługujących, najczęściej zapewne kleryków³⁷.

W inwentarzach krzyżackich domów zakonnych, w tym i w charakteryzowanym szczegółowo źródle z 1440 r., używa się na określenie szat przede wszystkim dwóch terminów: *ornatus* oraz *kasel*. W sumie w inwentarzu elbląskim wymienia się kilkadziesiąt paramentów. W opisie obu terminów spotykamy w literaturze następujące rozróżnienie: ornat oznaczał cały komplet szat używanych do celebracji eucharystycznej (czyli: ornat, albę, humerał, komżę, stułę, cingulum, dalmatykę itd.), natomiast termin *kasel* odnosił się do określenia pojedynczej szaty liturgicznej, dokładniej tylko do szaty wierzchniej, czyli dzisiaj jednoznacznie rozumianego ornatu³⁸.

³³ *Encyklopedia Kościoła*, t. 2, oprac. F. L. Cross, Warszawa 2003, s. 418.

³⁴ GAB, s. 94.

³⁵ Ibidem, s. 93.

³⁶ Ibidem.

³⁷ Zob. *Leksykon liturgii*, s. 1005–1007.

³⁸ Zob. M. Woźniak, *Przestrzeń liturgiczna*, s. 82–83.

Zdarza się, że opisywane elementy wyposażenia kaplic mają odniesienia do określonych barw. Dotyczy to przede wszystkim opisu szat liturgicznych, ale nie tylko. Bogactwo kolorów spotykamy w domu zakonnym w Elblągu. W inwentarzu z 1440 r., przy wymienianiu szat liturgicznych, odnotowuje się ich barwę: *item 2 rote sampt caseln mit 2 racken totum duplex, 1 swarcze gestreyffte casel mit 2 rocken totum duplex, item 1 seyden casel grun und roth sunder racke totum duplex, 2 gulden caseln mit 2 racken totum duplex, item 1 golden grune fogil dorinne mit 2 rocken totum duplex, item eyn seyden brune casel ane racke totum duplex, item das cleyne golden stucke mit 2 racken duplex, item 1 silberyn stucke mit 2 racken duplex, item 1 blo seyden casel duplex, item aber eyn blo casel duplex, item 1 casel roth und grune, golt ingesprengt mit 2 racken semiduplex, item 1 brune seyden casel mit 2 racken semiduplex, item weisse seyden casel mit 2 racken, item 1 rothe czayn casel mit 2 racken 9 lectionum*³⁹.

Stosowano następujące kolory: czerwony, czarny, zielony, brązowy, niebieski, biały oraz srebrny i złoty. Ten zestaw kolorów można zatem przyjąć jako kanon podstawowy, używany w liturgii Zakonu. Odnosił się on zarówno do kolorów szat liturgicznych, jak i do zmieniającego się wyposażenia kaplic.

Kolory odpowiadały zarówno okresom liturgicznym, jak i wspomnieniom konkretnych grup świętych. W mniejszym stopniu zależały od rangi święta, skoro takie same barwy spotykamy, jak wskazuje chociażby cytowane wyżej źródło, w różnych rytach świąt. Kolory złoty i srebrny mogły być używane w uroczystości okresu Bożego Narodzenia oraz Wielkanocy.

Przez wieki istniała duża dowolność w stosowaniu kolorów liturgicznych, dominowała jednak przede wszystkim biel. Pierwszy kanon kolorów liturgicznych został ustalony na początku XIII w. przez papieża Innocentego III. Wymienił on cztery podstawowe kolory kościelne: biały, czerwony, czarny i zielony. Zestaw ten nie miał jednak charakteru oficjalnych kolorów dla całego Kościoła. Właściwie do soboru trydenckiego była w tym względzie duża dowolność, chociaż wymienione wyżej kolory na pewno dominowały⁴⁰.

³⁹ GAB, s. 93–94.

⁴⁰ D. Forstner, *Świat symboliki chrześcijańskiej*, Warszawa 1990, s. 114–115; M. Kunzler, *Liturgia Kościoła*, Poznań 1999, s. 223.

Obecność przedmiotów, które poznajemy w świetle inwentarzy nie była na pewno przypadkowa, a ich funkcje stają się dla nas zrozumiałe, jeśli łączymy je z liturgią. Część z nich była w kaplicach na stałe, a część pojawiała się tylko na pewien czas, kiedy wymagały tego przepisy i zwyczaje liturgiczne. Poczynione wyżej ustalenia otwierają interesującą płaszczyznę badawczą, podejmującą zagadnienie liturgii, w tym przestrzeni liturgicznej w kaplicach krzyżackich domów zakonnych. Z tej perspektywy możemy pełniej spojrzeć na Krzyżaków jako na korporację zakonną.